

ДІЯЛЬНІСТЬ РАДЯНСЬКОЇ АДВОКАТУРИ В 60-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

ACTIVITY OF SOVIET ADVOCATE IN THE 60TH CENTURY OF THE XX CENTURY

Дурнов Є.С., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри історії держави та права
Національна академія внутрішніх справ

У статті автором досліджуються особливості діяльності адвокатури України в 60-х роках ХХ століття, розглянуті деякі питання кадрового забезпечення адвокатури.

Ключові слова: адвокат, адвокатура, судова реформа, кадри адвокатури.

В статье автором исследуются особенности деятельности адвокатуры Украины в 60-х годах ХХ века, рассмотрены некоторые вопросы кадрового обеспечения адвокатуры.

Ключевые слова: адвокат, адвокатура, судебная реформа, кадры адвокатуры.

In the article, the author explores the specifics of the activities of the legal profession of Ukraine in the 60s of the twentieth century, considered some issues of staffing the legal profession.

Key words: attorney, advocacy, judicial reform, personnel of the legal profession.

Проведенню реформування адвокатури 1962 р. передували суттєві зміни законодавчого та організаційно-функціонального спрямування. Саме так була проведена реформа судоустрою, внесені зміни до кримінального, кримінально-процесуального, цивільного та цивільно-процесуальних кодексів. Проведені організаційно-структурні перетворення в системі державних органів, серед яких слід відміти ліквідацію Міністерства юстиції та створення Юридичної комісії при Раді Міністрів, яка діяла 1963 по 1971 рік.

Починаючи з 1 січня 1960 р. органи державного арбітражу повинні були розглядати справи, які до цього відносились до компетенції судів загальної юрисдикції, також арбітраж мав розглядати спори між усіма підприємствами незалежно від форми власності, крім колгоспів.

За своїм змістом Положення про адвокатури УРСР 1939 р. к 60-м рокам не відповідало потребам того часу. В результаті проведеного аналізу ефективності діяльності адвокатури того часу керівні органи Міністерства юстиції поставили перед управлінням адвокатури низку запитань, які стосувались організації діяльності колегій адвокатів. Серед першочергових проблем, які потребували вирішення, були: надання дозволу адвокатам на роботу за сумісництвом в інших організаціях, окрім колегій; необхідність створення фонду заробітної плати для випускників юридичних вищих навчальних закладів, направлених на роботу до адвокатури; перегляд системи оплати юридичних консультацій, які надавались підприємствам та організаціям; налагодження стабільного забезпечення адвокатів юридичною літературою.

У Положенні 1939 р. мали місце суперечливі норми щодо організації праці адвокатів та їх роботи із сумісництвом, оскільки відповідно до статті 13 адвокатам було заборонено суміщення адвокатської діяльності з роботою в інших організаціях чи установах. При цьому адвокати знаходились у невідному становищі порівняно з особами, які не були членами колегій адвокатів, але за спеціальним дозволом НКО республіки їм міг був наданий дозвіл на виконання адвокатських функцій. Дана суперечка була виправлена у змісті Положення про адвокатури УРСР 1962 р. шляхом запровадження норми, яка чітко вказувала, що заняття адвокатською діяльністю можливо лише за умови перебування у членстві колегії, а суміщення дозволяється на науково-педагогічних та наукових посадах.

У середні 1950-х років відбулись значні позитивні зміни в кадровому забезпеченні адвокатур фахівцями з вищою юридичною освітою. В деяких регіонах кількість випускників вищих навчальних закладів, які повинні були працювати адвокатами, перевищувала потребу. Од-

нак на посадах адвокатів залишалось багато висококваліфікованих працівників, які мали значний досвід із надання адвокатської допомоги, але в силу об'єктивних причин, наприклад вікових, не могли здобути вищу юридичну освіту.

У середні 1950-х років в організації діяльності адвокатури мали місце значні недоліки організаційного та матеріально-технічного забезпечення. Розсилка указів Президії Верховної Ради СРСР, постанов Ради міністрів СРСР, пленуму Верховного Суду, постатейних матеріалів до кодексів здійснювалась Міністерство юстиції лише на адресу судів та органів юстиції. Адвокати, не маючи можливості ознайомлюватися із вказаними нормативно-правовими актами, надавали юридичну допомогу на недостатньо висококваліфікованому рівні. Також роботу адвокатів ускладнювала недовільність літературою методичного та довідкового характеру.

Доцільно зазначити, що основним недоліком, який стосувався матеріального забезпечення в цей період, було зниження рівня оплати або ж взагалі її відсутність у зв'язку із винесенням судом виправдувального вироку або відправленням справи на доопрацювання.

Саме тому Міністерство юстиції СРСР у квітні 1956 р. прийняло рішення щодо нагальної потреби в прийнятті нового нормативно-правового акту, яким регламентувався порядок діяльності адвокатури в СРСР. Для цього відділу адвокатур Міністерства юстиції СРСР було доручено розробити даний документ, але після підготовки проекту положення державне керівництво прийняло рішення щодо самостійного вирішення цього питання адвокатами союзних республік. Виконання даної вказівки було втілено в життя шляхом прийняття Верховними Радами республік Положень про адвокатури, які за своїм змістом були ідентичними [1, с. 110].

Прийняття нового закону про адвокатуру передувало його жваве обговорення на сторінках періодичних видань, при цьому з боку науковців висловлювались різноманітні думки щодо повноважень, завдань та функцій адвокатури [2, с. 55].

Новацією слугувало Положення про адвокатури УРСР від 25 вересня 1962 р., в якому було зазначено, що адвокати повинні забезпечувати захист на стадії досудового слідства та під час розгляду справ у суді, приймати участь у заслуховуванні цивільно-правових спорів у судах та в порядку арбітражу; крім цього, на колегії покладалась обов'язок щодо надання правової допомоги державним підприємствам, організаціям та громадянам [3, с. 152].

Що стосується завдань колегій адвокатів, то основними серед них були ті, що спрямовувалися на охорону прав

та законних інтересів громадян, забезпечення дотримання вимог законодавства та участь у відправленні правосуддя. Відповідно, адвокатська практика набувала векторів, ключовими серед яких були надання консультативних послуг у сфері правового забезпечення, участь у судовому розгляді кримінальних та цивільних справ. Розглядаючи питання функцій адвокатів, слід придатися до думки О.Д. Бойкова, який виділяв такі функції адвокатури: а) виявлення обставин, що виправдують обвинувачуваного, пом'якшена кримінальна відповідальність, що виключає розгляд справи; б) надання обвинувачуваному іншої юридичної допомоги; в) виявлення випадків порушення норм права, що порушують інтереси обвинувачуваного; г) виявлення обставин, що сприяли вчиненню злочину або визначили несприятливе формування особистості обвинувачуваного, оскільки це не суперечить інтересам обвинувачуваного; д) сприяння здійсненню завдання попередження злочинів, правового виховання громадян [4, с. 8]

Доцільно звернути увагу також на той факт, що у ст. 1 були закріплені повноваження адвоката щодо участі на попередньому слідстві. Велике значення цієї процесуальної гарантії безперечно. Вона є передумовою для реального і найбільш ефективного використання обвинувачуваним своїх процесуальних прав, умовою всебічного і об'єктивного розслідування кримінальної справи. Однак процесуальне законодавство мало важливе застереження, обмежуючи дане право адвоката. Захисник допускався до участі в справі з моменту оголошення обвинувачуваному про закінчення попереднього слідства і пред'явлення йому для ознайомлення всієї справи, тобто тоді, коли в його участі вже не було особливої необхідності. Адвокат фактично вивчав матеріали справи в основному для того, щоб ефективніше вести захист у суді. Правом подання доказів у даній стадії адвокати користувалися рідко, залишаючи їх для використання в суді [5, с. 66]

Адвокатська практика одночасно мала ряд обмежень, а саме по справах про злочини неповнолітніх і осіб, які внаслідок якихось вад не могли самостійно здійснювати право на захист, захисник допускався з моменту пред'явлення обвинувачення. Однак у пресі вже звучали пропозиції про надання можливості мати захисника на даній стадії з моменту пред'явлення обвинувачення по всім без винятку справам, що закономірно підвищувало б якість проведення слідства.

У пресі того часу в цілому відзначаються позитивні результати допуску адвоката на стадію попереднього слідства, хоча на початку мали місце наявні деякі недоліки [6].

У 1965 р. участь адвокатів на попередньому слідстві характеризується стійкою тенденцією росту. Біля третини справ проводилося за призначенням слідчого. Це свідчить про підвищення популярності цього виду правової допомоги і позитивної ролі адвоката [7, с. 58].

Однак тут є й негативні моменти. О.Д. Бойків, оцінюючи значення окремих фактів, що впливають на ефективність захисту на стадії слідства, відзначає, що, вступаючи в процес із моменту пред'явлення обвинувачення, захисник у переважній більшості випадків практично не брав участь у слідчих діях, у тому числі і через те, що найчастіше по справах, де він міг брати участь, слідчі в один день закінчували розслідування і висували обвинувачення, позбавляючи захисника даного права. Клопотання складалися без глибокого мотивування; в 50% – це усні клопотання, оформлювалися слідчим у вигляді короткого запису в протоколі. Часто адвокати обмежувалися підтримкою клопотань обвинувачуваних, не проявляючи власної ініціативи у виявленні недоліків слідства. Крім того, здійснення захисником права бути присутнім під час проведення слідчих дій, виконуваних по клопотаннях, не гарантувалося, тому що його здійснення законодавець поставив у залежність від розсуду слідчого. Слід зазначити, що правила оплати праці адвокатів передбачали нижчий розмір оплати праці

адвоката за участь у слідстві, ніж у суді, практика показала і недостатність участі адвоката в стадії переказу суду.

Поступово включаючись у роботу на стадії слідства, адвокатура разом із тим виявляла недоліки норм кримінально-процесуального законодавства. Вказуючи на них, адвокати брали участь в удосконалюванні закону і підвищенні якості розслідування злочинів. Зокрема, в законі, що діяв в 1962 р., не були встановлені строки розгляду клопотань обвинувачуваних і захисників, заявлених у ході попереднього слідства, і строки оскарження винесених по цих клопотаннях постанов. Часом складалося така ситуація, за якої кримінальна справа перебувала в суді, а адвокат отримував від слідчого відмову в клопотанні.

На початку 1970-х рр. законодавець робить спробу розширити участь адвоката на попередньому слідстві. Вносяться зміни в кримінально-процесуальне законодавство [8]. Було встановлено, що за постановою прокурора захисник може бути допущений до участі в будь-якій кримінальній справі з моменту пред'явлення обвинувачення. Варто підкреслити, що дана норма не була забезпечена якими-небудь гарантіями. Вона наділила прокурора правом і була не обов'язкова до застосування. Використовувалася вона вкрай рідко навіть у середині 1980-х років.

Говорячи про роботу адвоката в суді, слід зазначити, що концепція «адвокат – помічник суду» була остаточно переборена. На зміну їй прийшло поняття «адвокат – представник законних інтересів підсудного» [9, с. 115].

Діяльність адвоката в суді першої інстанції значно впливала на повноту та всебічність дослідження обставин справи. Характер заявлених і вдоволених клопотань, що розкриваються О.Д. Бойковим, свідчить про реальність і значимість роботи адвокатів на даній стадії [10, с. 140].

У новому кримінально-процесуальному законодавстві потерпілому були надані широкі процесуальні права, що сприяло й посиленню боротьби зі злочинністю [11, с. 12]. Якщо попереднє законодавство допускало потерпілого до активної діяльності лише у справах приватного обвинувачення і у справах, по яких заявлений цивільний позов, то на даному етапі надавалися широкі права потерпілому для захисту своїх інтересів у всіх справах, як у суді, так і на слідстві. Ці права потерпілий вправі здійснювати через представника, в якості якого в основному виступали адвокати. Практика вже на цей момент мала позитивні приклади участі адвокатів на стороні потерпілих, що допомагали як правильному розслідуванню, в тому числі скасуванню несправедливих рішень про припинення справи, так і об'єктивному судовому розгляду справ. Однак варто помітити, що лише незначна частина осіб, яким була нанесена шкода злочином, одержували юридичну допомогу з боку адвокатів, що пояснювалося, насамперед, незнанням потерпілих своїх прав, тому що окремі судді й слідчі не роз'ясняли дане право.

Особлива увага в 1960-ті рр. держава приділяла роботі адвоката як юрисконсульту. Положення 1962 р. закріплювало за адвокатами обов'язок надання юридичної допомоги не тільки громадянам, але й державним підприємствам, організаціям, радгоспам і колгоспам. При цьому колгоспам, як правило, правова допомога виявлялася безкоштовно. Зростання ролі юридичної служби було пов'язане з введенням нової системи господарювання. Таким чином, правозахисники, по суті, ставали державними адвокатами, юрисконсультами та в результаті не мали змоги зосередитися на своїй основній діяльності – судовому представництві [12, с. 158].

Новим напрямком адвокатської діяльності стало вивчення й узагальнення причин злочинних проявів й інших порушень законності на підставі наявних у колегії матеріалів, за результатами яких вносилися відповідні пропозиції до державних та громадських організацій. Адвокати повинні були з'ясувати три основні групи факторів: несприятливі обставини, що породили виховання в осо-

бистості протизаконних і антигромадських поглядів і відповідного поведіння; ситуація, що викликала рішучість зробити суспільно небезпечне діяння; конкретні умови, що сприяли настанню злочинного результату. За результатами даної роботи адвокатами пропонувалося, наприклад, підсилити виховну роботу серед молоді, усувати порушення правил зберігання й обліку матеріальних цінностей на підприємствах і в організаціях, відзначався неправильний підбір матеріальновідповідальних осіб, відсутність належного контролю з боку вищестоящих організацій. На основі цієї роботи наприкінці 1966 р. була розроблена методична допомога «Робота адвокатів із попередження правопорушень». Застосовувалися й інші форми роботи. Багато адвокатів підтримували зв'язок з умовно засудженими, проводили з ними бесіди, в необхідних випадках надавали допомогу в працевлаштуванні, сприяючи тим самим попередженню рецидиву.

Основними формами, які використовувалися в роботі з умовно-засудженими з метою попередження ними нових злочинів, можна назвати проведення профілактичних бесід щодо неухильного виконання вимог законодавства. Якщо на то була потреба, адвокатури могли сприяти працевлаштуванню деяких осіб, які були притягнуті до кримінальної відповідальності.

У цей період серед інновацій у нормативно-правовій сфері доцільно виокремити закріплення в нормативно-правових актах права на адвокатський запит. Відповідно, адвокати мали змогу через юридичну консультацію звертатися до державних органів та громадських організацій для отримання документів інформативного характеру для надання кваліфікованої правової допомоги.

Методична робота колегій адвокатів була також спрямована і на підвищення ділової кваліфікації адвокатів. Так, президії деяких колегій раз у півроку видавали інформаційно-методичний збірник, в якому містилися розробки з актуальних питань методики ведення консультаційної роботи, судових справ, практики роботи юрисконсультів, пропаганди правових знань, зразки правових документів, кращі захисні мови адвокатів та інше. Дані збірники розсилалися в юрконсультації, де використовувалися в практичній діяльності.

У Положенні до найважливіших обов'язків адвокатів приписувалося використання всіх передбачених законом засобів і способів захисту прав та законних інтересів громадян, підприємств, установ, організацій і колгоспів, що звернулися до нього за юридичною допомогою; дотримання адвокатської таємниці, заборона на допит в якості свідка по обставинах, що стали відомими у зв'язку з виконанням обов'язків захисника. Відповідно до законодавства адвокат мав статус самостійного процесуального суб'єкта. Однак адвокат не був повністю незалежним у прийнятті того чи іншого рішення. Перш за все захисник завжди мав діяти в інтересах особи, що він представляє [13, с. 27].

Також адвокат повинен був, як і в ранішній період, відраховувати кошти зі своєї зарплати у фонд колегії адвокатів. Прописувалося, що об'єм видатків не повинен був

перевищити суму, яка є більшою, ніж вище 30% від гонорару, що надходив до юридичної консультації.

Ще до прийняття Положення 1962 р. відрахування від вступників сум становили 25%, які мали чітке цільове призначення. Вони використовувалися в такий спосіб:

7% – оплата адвокатам під час одержання щорічної відпустки;

4% – на потреби соціального страхування;

1,5% – допомога нужденним адвокатам;

2% – оплата праці адвокатів, що виступали за призначенням суду;

1% – підготовка стажистів і оплата викладачів на курсах підвищення кваліфікації.

Інші відрахування йшли на утримання Президії, завідувачів консультаціями, бухгалтерів, секретарів, друкарів і кур'єрів.

Період, який нами досліджується, характеризувався тим, що обсяг винагороди адвокатів регламентувався типовим положенням про оплату праці адвоката і типовою інструкцією про порядок оплати юридичної допомоги, надаваної адвокатами громадянам, підприємствам і організаціям від 1965 р. Відповідно до цього документа максимально можливий зарібок адвоката за місяць був невисоким, у зв'язку із чим адвокати максимально швидко відпрацьовували зарібок і, не маючи матеріальної перспективи, намагались не надавати правову допомогу. Така схема оплати праці адвокатів негативно відображалась на якості надання юридичних консультацій. Нормами Положення про оплату праці адвокатів від 1 липня 1975 р. був встановлений мінімальний рівень зарібкової плати адвокатів у розмірі від 220 карбованців на місяць.

Серед новітніх положень, які регламентують діяльність адвокатів, було зазначено те, що з метою неупередженого розгляду справи не мали права виступати захисниками у справі, учасником якої була особа, з якою адвокат мав родинні зв'язки. За новими вимогами до членства в колегії приймалися особи, які мали громадянство СРСР, вищу юридичну освіту, а також дворічний юридичний стаж. Однак під час прийому до колегії могли бути й виключення щодо осіб без дворічного стажу роботи на посадах, пов'язаних із юридичною діяльністю, – такі претенденти повинні були пройти шестимісячне стажування в колегії адвокатів.

У процесі обговорення проекту Положення поряд із наявністю вищої освіти й стажу було встановлено правило, відповідно до якого кожні три роки оголошувалася відкритий конкурс на заміщення 10% складу колегії. Але дана ініціатива законодавцем сприйнята не була.

Із 1968 року почалось позитивне зростання кількості адвокатів із вищою юридичною освітою. У 1968 році адвокатів – випускників юридичних вищих навчальних закладів було на 15% більше порівняно з 1956 роком, а на початку 1970-х років цей показник збільшився до 80,5%, причому деякі колегії повністю були укомплектовані працівниками з вищою юридичною освітою. Також слід відмітити тенденцію зростання кількості адвокатів – членів КППС. На Україні 95% адвокатів мали вищу юридичну освіту, а 63% були членами партії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Святоцкий А.Д. Учреждение и развитие советской адвокатуры: (историко-правовой аспект) : дис. . канд. юрид. наук: 12.00.01. Львов. 1986. 213 с.
2. Гуков А., Крючков В., Мылид И. Каким должно быть положение об адвокатуре. Советская юстиция. 1960. № 3. С. 55–56.
3. Клевцов Александр Викторович Становление и развитие российской адвокатуры в советский период (1917–1991). Историко-правовой аспект.
4. Бойков А.Д. Проблемы эффективности судейской защиты : автореф дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.01. Москва, 1974. 22 с.
5. Пеструхин И.Л. О расширении защиты на предварительном следствии. Советское государство и право. 1982. № 1. С. 61–68.
6. Адвокат: права и проблемы. Литературная газета. 1970. 7 января. № 2. Вашан Д., Кисей.
7. Бойков А.Д. Этика профессиональной защиты по уголовным делам. Москва : Юридическая литература, 1978, 173 с.
8. Указ Президиума Верховного Совету СССР от 31 августа 1970 г. «О внесении изменений статья 22 и 36 Основ уголовного судопроизводства Союза ССР и союзных республик. Ведомости Верховного Совета СССР. 1970. № 35. Ст. 362; Указ Президиума Верховного Совета СССР от 3 февраля 1972 г. «О внесении изменений в статью 22 Основ уголовного судопроизводства Союза ССР и союзных республик». Ведомости Верховного Совета СССР. 1972. № 6. Ст. 51.

9. Гольдилер В.Д. О некоторых особенностях метода советской уголовной защиты. Советское государство и право. 1962. № 6.
10. Бойков А.Д. Этика профессиональной защиты по уголовным делам. Москва : Юридическая литература, 1978. С. 137–141.
11. Шафир Г.М. Важный участок деятельности адвокатуры. Советская юстиция. 1961. № 17. С. 12–13.
12. Бойков А.Д., Леей А.А., Кучерена А.Г. Адвокатура : учебник. Москва : Юристъ, 2004. 351 с.
13. Клевцов А.В. Изменения в правовом статусе российской адвокатуры в 1962 году. Адвокат. 2009. № 6. С. 25–28.
14. Стецовский Ю.И. Адвокат в уголовном судопроизводстве. Москва, 1972. 207 с.